

Adamas Zawadzki ir 1853–1864 m. Varniuose veikęs knygynas

Jurgis ŽELVYS

A. Zawadzki (1814–1875). 1875 m. Dailininkas Jan Styfi

Adamas Zawadzki

Adamas Zawadzki (Adomas Zavadskis, lenk. *Adam Zawadzki*, 1814–1875) – Vilniaus spaustuvininkas ir leidėjas. Jis gimė 1814 m. rugpjūčio 30 d. Vilniuje ir buvo vyriausias spaustuvininko, 1803–1939 m. Vilniuje veikusios Juzefo Zawadzki (Juozapo Zavadskio, toliau – J. Zawadzki, Zawadzkių) spaustuvės, taip pat ir leidyklos bei knygyno įkūrėjas Juzefo Zawadzki (lenk. *Józef Zawadzki*, 1781–1838) sūnus. Turėjo du brolius – Juzefą (Juozapą) ir Feliksą. Adamo žmona buvo Elena Zawadzka, sūnus – Emanuelis (žuvo būdamas jaunas).

Adamas kurį laiką studijavo Vilniaus universitete, bet, 1832 m. gegužės 13 d. caro Nikolajaus I dekretu Universitetą uždarius, neturėjo galimybės jo užbaigti. Kitoje aukštojoje mokykloje nesimokė,

tačiau buvo išsilavinęs ir gerai susipažinęs su moderniausių Vakarų Europos spaustuvių bei knygynų veikla, gerai išmanė spaustuvininko darbą, padėdavo savo tėvui bei motinai tvarkant verslo reikalus.

1851 m. mirus motinai Marijai Zavadskai, Adamas pagal testamentą tapo Zawadzkių spaustuvės, leidyklos ir knygynų šeimininku. Tuo laikotarpiu ši spaustuvė ne tik Lietuvoje, bet ir toli už jos ribų garsėjo modernumu, puikia vadyba, gera leidinių poligrafija. XIX a. 5 deš. su A. Zawadzkiu leidybos srityje gana glaudžiai pradėjo bendradarbiauti Žemaičių šviesuomenė.

A. Zawadzki mirė 1875 m. sausio 5 d. Vilniuje, būdamas 60 metų amžiaus. Tada verslas perėjo jo jaunesniojo brolio Felikso Zawadzki (1824–1891) žinion, kuris spaustuve rūpinosi iki pat mirties.

Varniai XVIII a. pab. –XX a. I p. ir Varnių žemaičių kultūrinis sambūris

Varniai (senasis pavadinimas Medininkai) XV amžiaus pradžioje apkrikštijus Žemaitiją, tapo Žemaičių (Medininkų) vyskupystės dvasiniu, o kartu ir svarbiu šio krašto kultūros centru, turėjusiu savi Valdą. Nepaisant to, jis nei tada, nei vėlesniais metais dideliu miestu netapo.

Istorikas Elmantas Meilus rašo, kad XVIII a. pab. „*Varniai to meto mastais buvo vidutinis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestas. Gyventojų skaičiumi su Varniais greta keletą kitų Žemaičių vyskupo stalo valdų miestelių konkuravo netolima Luokė [...], nors ji ir neturėjo savivaldos. Nežiūrint visų negandų, kurios palietė Varnius ir labai stabdė miesto augimą, panašu, kad vyskupai ir nesistengė juos išauginti į didelį, triukšmingą miestą su visomis jo negrovėmis. Jie, matyt, ir norėjo, kad Varniai būtų ramus, nedidelis miestelis, tinkamas poilsui ir ramiam pastoraciniam darbui.*“¹

Išlikę dokumentai liudija, kad 1833 m. Varniuose buvo 1 155 gyventojai. Miestelyje stovėjo 3 bažnyčios, 2 mūriniai ir 111 medinių pastatų, veikė 7 parduotuvės, 12 smuklių. Varniai turėjo prie tenykštės katedros veikusią dviklasę 1778 m. atidarytą parapiinę mokyklą (1836 m. ji suvalstybinta)².

¹ E. Meilus, „XVII–XVIII a. Varnių gyventojai pagal inventorių duomenis“, *Varniai* [knygų serijos „Žemaičių praeitis“ 4 leidinys], Vilnius 1996, p. 63.

² LVIA, F. 378, BS. 1833, b. 1055, l. 171.

Iš kairės: Varnių kunigų seminarijos pastatas; paminklas Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui (1801–1875) Varniuose. D. Mukienės nuotraukos

1850 m. Žemaičių vyskupu tapus Motiejui Valančiui (1801–1875), jis rūpinosi ne tik čia veikusių bažnyčių, kunigų seminarijos, dvasiškiams skirtų pastatų remontu, atnaujinimu, bet ir miestelio gyventojų socialinėmis reikmėmis, jų švietimu, vyskupystės papirinių mokyklų steigimu, materialiai jas rėmė. Varniuose pradėjo veikti pašto stotis, vaistinė, čia dirbti atvyko Maskvos universitete medicinos mokslus baigęs gydytojas Vladimiras Andrijauskis (oficialios jo pareigos buvo Dvasinės seminarijos gydytojas).

Jau 1845 m., kai M. Valančius tapo Varnių kunigų seminarijos rektoriumi, apie jį ėmė telktis krašto kultūrinio suklestėjimu besirūpinanti Žemaičių šviesuomenė. Tuo buvo suinteresuotas ir M. Valančius.

Literatūros istorijos tyrinėtojas Juozapas Girzijauskas (1935–2014), rašydamas apie žemaičių kultūrinius sambūrius XVI–XIX amžiuje, yra nurodęs, kad M. Valančius, įsikūręs Varniuose, „bendravo su buvusiais savo mokiniais Kražių gimnazijoje, su savo auklėtiniais iš Peterburgo Dvasinės akademijos. M. Valančius stengėsi Varniuose sutelkti ir inteligentus pasauliečius, pasikvietė iš Peterburgo Simoną Daukantą. Kražių gimnazijos auklėtiniams Andriui Ugianskiui, Pranciškui Ambraziejui Kašarauskui, Je-

ronimui Kiprijonui Račkauskiui, Vladimirui Andriejauskiui, Jonui Juškai, Jonui Zenkevičiui Valančius buvo „mokytojas, patarėjas, kai kada ir mecenatas“.

M. Valančiaus pakviesti, Varnių Dvasinėje seminarijoje dėstė J. K. Račkauskis, Aleksandras Beresnevičius, Juozapas Silvestras Dovydaitis, Ferdinandas Stulginskis, kunigų pataisos namų prižiūrėtoju dirbo P. A. Kašarauskas. Kiti vyskupo nusižiūrėti dvasininkai tapo konsistorijos tarnautojais. Maskvos lietuvių studentų organizatorius D. Bociarskis dėstė seminarijoje rusų kalbą ir Rusijos istoriją. V. Andriejauskis buvo seminarijos gydytojas.

Prie Varnių kultūrinio sambūrio pritapo ir Rietave mokytojavęs Laurynas Ivinskis su savo bendradarbiais. Ivinskis talkininkavo Varnių knygynui, padėjo prie jo įrengti skaityklą, kurioje buvo kaupiama vis daugiau lietuviškų knygų. [...]

XIX a. viduryje Žemaičių kultūrinė veikla, nors ir labai varžoma, išsiplėtė ir sukonkretėjo, tapo organizuotesnė. Tuo metu Varniuose buvo atidarytas knygynas, prie jo įsteigta skaitykla, kaupiamos lietuviškos knygos, norima leisti lietuviškus laikraščius, turėti savo spaustuvę, steigiamos lietuviškos pradžios (papirinės) mokyklos, galvojama apie Žemaičių Akade-

(Nukelta į 6 p.)

Pastatas Šv. Jonų gatvėje (Vilnius), kuriame veikė J. Zawadzki spaustuvė. Nuotrauka iš RKIC archyvo

miją, vykdoma blaivystės akcija, suklesti didaktinė lietuvių literatūra. [...]“

J. Girdzijausko paminėtas knygynas priklausė Vilniaus spaustuvininkui A. Zawadzkiui.

Zawadzkių spaustuvė Vilniuje ir jų knygynas Varniuose

J. Zawadzki, 1803 m. Vilniuje įsigijęs savo pirmąją spaustuvę, 1805 m. ją sujungė su Vilniaus akademijai (dabar Vilniaus universitetas) priklausiusia spaustuve, kuri greitai ėmė lyderiauti tarp didžiausių, moderniausių ir gera poligrafine leidinių kokybe garsėjančių spaustuvių tuometinės carinės Rusijos teritorijoje.

Zavadskiai daugiausiai spausdino knygas lenkų kalba, bet nemažą dalį jų išleidžiamos produkcijos sudarė ir knygos lietuvių, lotynų, rusų, graikų, hebrajų kalbomis. Prie spaustuvės veikė leidykla, kurioje buvo parengiama spaudai dalis čia spausdinamų leidinių. Savo produkcijos prekyba spaustuvės šeiminkai taip pat rūpinosi patys. Pirmasis jų knygynas pradėjo veikti 1808 m. prie įėjimo į Vilniaus universitetą (Šv. Jonų g. 4). Zawadzkiams priklausęs knygynas yra veikęs ir Varšuvoje, Kijeve, o nuo 1853 m. – ir Varniuose (Telšių raj.).

Kaip atsitiko, kad Zawadzkių knygynas atsirado nedideliame periferijos miestelyje Varniuose?

Žemaičių šviesuomenė su Zawadzkiiais susipažino leisdamą savo knygas ir kitus leidinius. 1846–1851 m. Zawadzkių spaustuvėje buvo spausdinami Lauryno Ivinskio (1810–1881) spaudai parengti

„Metskaitliai“, 1848 m. – antrasis Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus (1801–1875) „Žemaičių vyskupystės“ tomas, 1852 m. – „Istorija šventa“, čia dienos šviesą išvydo ir keletas kitų jo leidinių.

Daug įdomių faktų apie Varnių knygyną pateikta istorikų Redos Griškaitės ir Ievos Šanavičienės straipsnyje „Varnių knygyno korespondentai“, išspausdintame knygoje „Varniai“ (p. 64–70). Čia rašoma, kad Varšuvos nacionalinėje bibliotekoje saugomame bibliografo Mykolo Brenšteino (lenk. *Brensztejn*, 1874–1938) archyve vienas dokumentas, liudijantis Varnių knygyno istoriją, yra itin iškalbingas. Jame pateiktos XIX a. su lietuviškąja spauda susijusių 15 asmenų, 1835–1871 m. siuntusių laiškus Vilniaus spaustuvininkui Adamui Zawadzkiui, pavardės: „*Dokumente minimas rašytojas, lietuvių kalbos, literatūros ir istorijos tyrinėtojas Mikalojus Akelaitis (Akielewicz, 1829–1887), lietuvių kalbos žodyno ir dainų rinkinio autorius Jonas Juška (Juzkiewicz, 1815–1886), kalendorių redaktorius ir leidėjas Laurynas Ivinskis (Iwiński, 1810–1881), lietuvių etnografas kunigas Liudvikas Adomas Jucevičius (Jucewicz, 1813–1846), Lietuvos bažnyčios istorikas, lietuviško elementoriaus leidėjas kunigas Antanas Juzumas (Juzumowicz, 1822–1871), religinės literatūros lietuvių kalba autoriai ir vertėjai kunigai Petras Gomaliauskas (Gomalewski, 1820–1868), Otonas Praniauskas (Proniewski, 1817?–1879), Vincentas Juzumas (Juzumowicz, 1819–1901), Jeronimas Kiprijonas Račkauskis (Raczkowski, 1825–1889), Rusijoje gyvenęs Juozas Želvys (Żelwowicz, 1822–1866), poetė Karolina Praniauskaitė (Proniewska, 1828–1859), o taip pat vyskupas Motiejus Valančius (Wolonczewski, 1801–1875), istorikas Simonas Daukantas (Dowkont, 1793–1864), M.Valančiaus raštų vertėjas kunigas Vincentas Prialgauskis – jaunesnysis (Pryalgowski, 1818–1878) bei Lietuvos provincijos pijoras Motiejus (ordine Kajetonas) Piotrovskis (Piotrowski, 1803–?) – religinės literatūros bei lenkų rašytojų enciklopedijos rengėjas, mokytojavęs Sankt Peterburgo lenkų mokykloje. [...]*“

Pasak minėto straipsnio autorių, visi šie asmenys į A. Zawadzki kreipėsi per tarpininką – ilgametį A. Zawadzki pagalbininką, anuo metu buvusį Zawadzkių leidyklos atstovą Žemaitijoje Karolį Šmidhauzeną (*Schmidhauzen*). Didžioji dalis minėtų

asmenų rašytų laiškų buvo tiesiogiai susiję su 1853–1864 m. Varniuose veikusiu Zawadzkių knygynu.

Pirmasis į A. Zawadzki dėl knygyno Varniuose įsteigimo kreipėsi L. Ivinskis. Tuo pačiu klausimu su J. Zawadzki susirašinėjo ir J. K. Račkauskis, kuris tuo metu dirbo Varnių kunigų seminarijos bibliotekininku. Vis dėlto, kaip teigia straipsnio autorės, labiausiai knygyno atsiradimas Varniuose susijęs su M. Valančiumi, kuris savo vyskupavimo laikotarpiu itin daug dėmesio skyrė tiek religinių, tiek ir pasaulietinių žemaitiškų = lietuviškų knygų leidybai bei platinimui žemaičių krašte, lietuvių kalbos vartojimui bažnyčiose. Jis buvo paskaičiavęs, kad kiekvienai Žemaičių vyskupijos parapijai reiktų arti tūkstančio lietuviškų, anuomet dažniausiai vadintų žemaitiškomis, t. y. vietos gyventojams suprantamų knygų. Pirmiausiai jas reikėjo išleisti, reikėjo ir centro, kuris užsiimtų jų prekyba, platinimu Žemaitijoje.

M. Valančius apie tai, kad toks centras (knygynas) galėtų veikti Varniuose, A. Zawadzkiui adresuotame laiške parašė 1852 m. lapkričio 30 d., duodamas jam suprasti, kad jo steigėjas galėtų būti pats A. Zawadzki. Toks vyskupo pasirinkimas suprantamas, nes, kaip jau minėta, tada Zawadzkių spaustuvė turėjo itin gerą vardą. Laiške buvo užsiminta ir apie tokio knygyno naudą, perspektyvas bei konkurentus (laiške nurodyta, kad turima žinių, jog Varniuose knygyną planuoja atidaryti Peterburgo spaustuvininkas, tad reiktų jį aplenksti).

Pagal M. Valančiaus paskaičiavimą tuo metu Varniuose buvo galimybė parduoti knygų už 40 tūkst. sidabro rublių. Vyskupas A. Zawadzkiui pranešė, kad, jei valdžia leistų, Varniuose vertėtų įsteigti ir spaustuvę, pradėti leisti periodinį laikraštį.

Tuo, kad Varniuose veiktų žemaitiškomis = lietuviškomis knygomis prekiaujantis knygynas, buvo suinteresuoti ir kiti ano meto žemaičių šviesuoliai. Šiuo atveju išvesti takoskyrą tarp žemaitiškų ir lietuviškų leidinių sunkoka, nes tada bendrinės lietuvių kalbos dar neturėta, stipriai buvo įsisiūbavęs žemaičių kultūrininkų, rašiusių ir leidusių knygas savo kalba, sąjūdis, tad dažnai knygos, Lietuvoje išleistos ne lenkų ir kitų pasaulio tautų kalbomis, daugelio buvo vadinamos žemaitiškomis.

M. Valančius glaudesnius ryšius su A. Zawadzkiu užmezgė apie 1853-uosius. Tų pačių metų birželio 16 d. Varniuose knygyno patalpos jau buvo įrengtos, o liepos mėnesį knygynas pradėjo veikti.

Varnių Šv. apaštalu Petro ir Pauliaus bažnyčia (buvusi Varnių katedra). D. Mukienės nuotrauka

Dėl knygyno įsteigimo Varniuose su A. Zawadzkiu susitarė M. Valančius.

Iš pradžių knygynė labai trūko žemaitiškų leidinių, nes A. Zawadzki, daugiausiai dėmesio skyręs lenkiškų knygų leidybai, labiausiai jų realizacija ir rūpinosi, tad nemažai jų ir į Varnius atsiųsdavo. Taigi, Varniai knygyną turėjo, bet Žemaičių vyskupijos poreikių iš pradžių jis netenkino. Sulaukęs iš Varnių knygyno įkūrimo iniciatorių priekaištų dėl žemaitiškų spaudinių trūkumo, A. Zawadzki išsiklausė į jų prašymus ir reikalai knygynė netrukus pagerėjo. Žemaitiški leidiniai Varniuose turėjo didelę paklausą (tuo stebėjosi net M. Valančius), tad J. Zawadzki spaustuvės tuometiniai šeimininkai vos spėjo tenkinti tenykščius poreikius. Atsižvelgiant į tai Zawadzki spaustuvėje buvo padidintos lietuviškų = žemaitiškų leidinių leidybos apimtys.

Dalis Varnių knygynė parduodamų lietuviškų spaudinių buvo išspausdinta ir kitose spaustuvėse.

Lietuvos kultūros istoriko, bibliografo Mykolo Brenšteino duomenimis, nuo 1859 m. pabaigos iki 1863 m. kovo mėn. Varnių knygynė buvo parduota apie 8 tūkst. lietuviškų ir lenkiškų knygų bei brošiūrų, 21 tūkst. blaivybės draugijos medalių bei įvairių ano meto įžymybių atvaizdų.

Zawadzkių spaustuvės produkcija prekiauta ir Žemaitijoje veikusiuose kilnojamuose knygynėliuose, ji buvo vežama ir į Šiluvoje bei kitose krašto vietose vykstančias muges. Pasak M. Brenšteino, ten parduotas leidinių kiekis galėjo būti ne mažesnis negu Varnių knygynė.

(Nukelta į 8 p.)

1854 m. Zawadzkių spaustuvėje išleistame Varniuose parduodamų knygų kataloge kartu su kitais spaudiniais yra nurodyta 17 leidinių lietuvių kalba.

1858 m. lietuvių kalba buvo išspausdintas kitas šios spaustuvės katalogas – „Knigas žemajstizkas izsduotas kasztu ir spaustuwi Jozapa Zawadzka Vilniuje, o kurias gal kiekvienas pirkti Warniusi Knigiczio to paties Jozapa Zawadzka“. Jame pateiktas visų per 25 metus J. Zawadzkių spaustuvėje išspausdintų lietuviškų knygų sąrašas.

1863 m. pasirodė J. Zawadzkių spaustuvės katalogas („Spis Litewskim dla Ludu wydanych i rozmaitych w języku Żmudzko – Litewskim dla Ludu wydanich nakładem drukiem J. Z.“), kuriame paskelbti šios spaustuvės išleisti lietuviški leidiniai (šis katalogas buvo pridėtas prie lenkiškojo katalogo).

Prie Varnių knygyno veikė ir biblioteka. Jai vadovavo Aleksandras Kobylinskis. Tuo laikotarpiu L. Ivinskio iniciatyva Varniuose buvo įsteigta ir skaitykla. Varnių kunigų seminarija ir kapitula turėjo savo bibliotekas.

Po 1863–1864 m. sukilimo caro valdžia ėmėsi griežtų lietuviškos kultūros persekiojimo priemonių. Uždraudus lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis leidybą ir platinimą, tokius leidinius spausdinti ir platinti Zawadzkaiai nebeturėjo galimybių, todėl 1864 m. Varnių knygynas buvo uždarytas.

Nei prieš tai, nei po lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo Varniuose M. Valančiaus ir kitų žemaičių šviesuolių XIX a. planuota įsteigti spaustuvė veikti nepradėjo. Nebuvo lemta išsipildyti ir jų sumanymui Varniuose pradėti leisti lietuvišką periodinį laikraštį „Pakeleivingas“, kurį redaguoti vyskupas į Varnius buvo pasikvietęs Mykolą Akelaitį.

Naudota literatūra:

1. Girdzijauskas Juozapas, „Žemaičių kultūriniai sambūriai XVI–XIX a.“, *Žemaičių žemė*: <https://zemaitiuzeme.lt/aktualijos/juozas-girdzijauskas-zemaičiu-kultūriniai-sambūriai-xvi-xix-a/>.
2. Meilus Elmantas, „XVII–XVIII a. Varnių gyventojai pagal inventorių duomenis“, *Varniai* [kn. serijos „Žemaičių praeitis“ 4 leidinys], Vilnius, 1996, p. 63.
3. Griškaitė Reda, Šanavičienė Ieva, „Varnių knygyno korespondentai“, *Varniai* [kn. serijos „Žemaičių praeitis“ 4 leidinys], Vilnius, 1996, p. 64–70.
4. LVIA, F. 378, BS. 1833, b. 1055, l. 171.

Juzefo Zawadzkių spaustuvė ir jos leidiniai

Jurgis ŽELVYS

XIX a. ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais nemažai žemaičių autorių knygų buvo išleista Juzefo Zawadzkių spaustuvėje Vilniuje. Ši spaustuvė XIX a. ir XX a. 1–4 deš. buvo žymiausia, ilgiausiai veikusi spaustuvė Lietuvoje ir pagal išleidžiamų knygų kiekį bei jų kokybę lyderiavusi tuometinėje Rusijos imperijoje. Varniuose (Telšių raj.) nuo 1853-ųjų iki lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis uždraudimo 1864 m. veikė Adamo Zawadzkių knygynas. Kokia Zawadzkių ir jų spaustuvės bei kitų jiems priklausiusių įmonių istorija?

Juzefas Zawadzki

Juzefas Zawadzki (Juozapas Zawadzki, lenk. *Józef Zawadzki*, 1781–1838) – spaustuvininkas, Vilniuje 1803–1839 m. veikusios spaustuvės įkūrėjas, knygų leidyklos ir kelių knygynų savininkas, knygų leidėjas bei autorius, su kurio vardu siejama intensyviausia lietuviškos knygos raida XIX amžiuje.

J. Zawadzki gimė 1781 m. kovo 15 d. vakarų Lenkijoje – netoli Poznanės buvusios Kališo vaivadijos Kozmino mieste. Jo tėvas Kasparas Zawadzki 1776 m. ėjo šio miesto burmistro pareigas. Juzefas iš pradžių mokėsi Kozmine, 1796 m. retorikos – Rydzino Pijorų mokykloje, o poligrafaininko ir prekybos pagrindų – Vroclave bei Leipcige, 1801 m. jis atliko knygaininko praktiką Vroclavo Kono ir Poznanės Kiuno knygynuose. Dirbdamas Leipcige susipažino su Europoje tuo laikotarpiu buvusiu viena pažangiausių Vokietijos spaustuvių darbo ir knygų pardavimo organizacija, vadybos pagrindais, įgijo spaustuvaininko praktinių žinių.

1803 m. iš Poznanės jis atvyko į Vilnių ir įsidarbino turtingo pirklio Jano Floriano Bitšo (Bietscho) knygyne. Čia Juzefas, pamatęs, kad knygų spausdi-